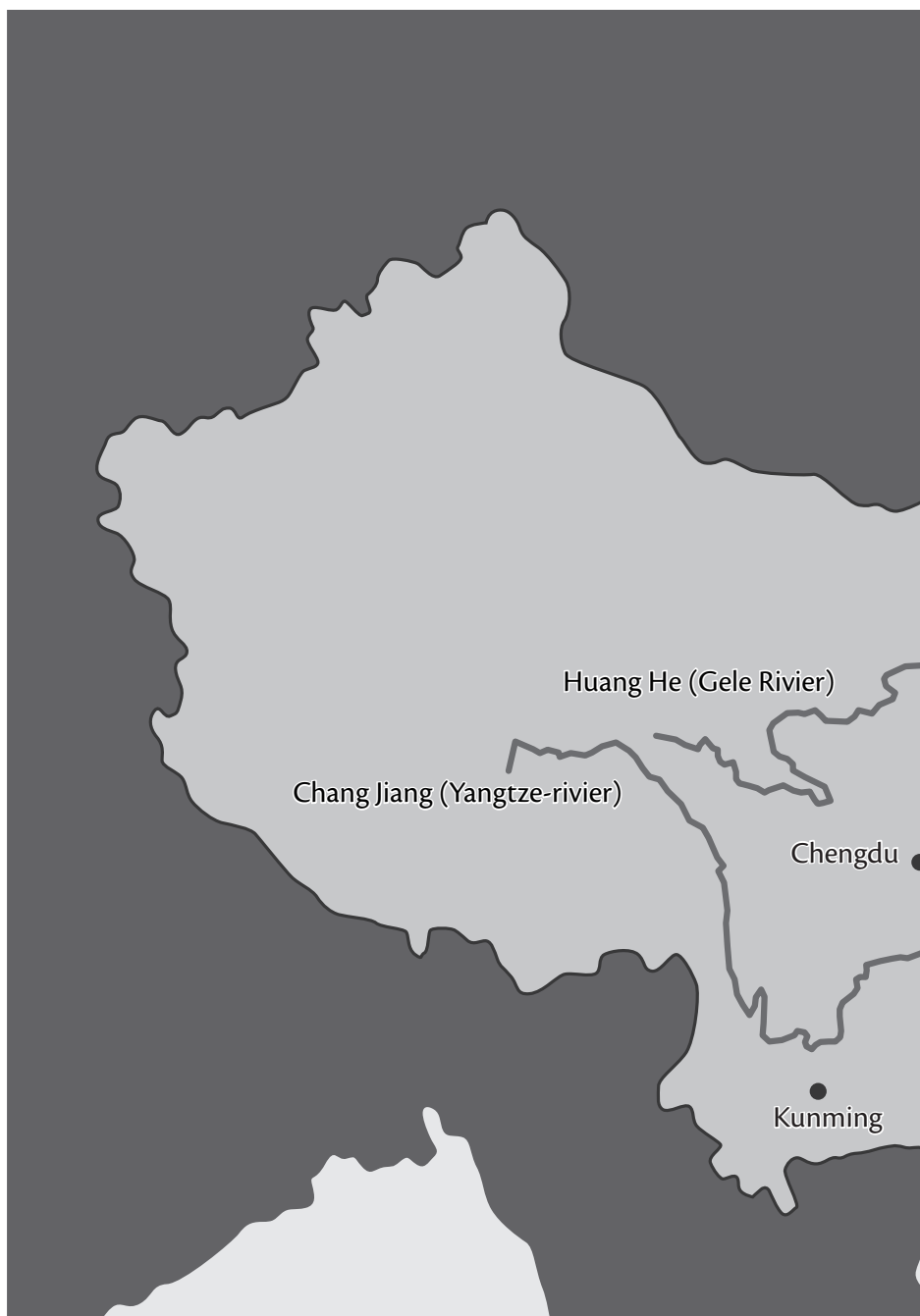

Inhoud

Inleiding	9
1 'Soete praetgiens' en roodharige duivels • 1550-1863	13
2 De markt van 400 miljoen • 1863-1949	35
3 Het chaotische arbeidersparadijs van Mao • 1949-1976	57
4 China als fabriek van de wereld • 1976-1992	81
5 'De kassa rinkelt' en andere missies • 1992-2000	99
6 Nederland als toegangspoort van Europa • 2000-2010	123
Tot slot	149
Verantwoording	155
Dankwoord	157
Noten	159
Literatuur	171
Index	183

Huang He (Gele Rivier)

Chang Jiang (Yangtze-rivier)

Chengdu

Kunming

Inleiding

De reden waarom ik in 1991 naar China ben gegaan, heeft meer van doen gehad met het snakken naar een andere baan in de journalistiek dan dat ik per se naar China wilde. Mijn baan als buitenlandredacteur op de redactie van het *Eindhovens Dagblad* in Best was vlak, routinematig en miste de uitdaging waar een avontuurlijke dertiger naar verlangt. De bedaaide sfeer was voor mij reden om naar iets anders om te zien.

Toen ik van een vriendin een advertentie kreeg toegestuurd met de mogelijkheid om een jaar in Beijing Chinees te gaan studeren, heb ik dat gedaan. Dan kon ik meteen proberen als correspondent in China aan de slag te gaan. Zou dat niet lukken, dan had ik van 1991 in ieder geval een bijzonder jaar gemaakt. En, niet onbelangrijk, ik zou een belofte aan mezelf uit 1983 gestand doen. Tijdens een vakantiereis met een groep door China had ik besloten om er ooit nog eens terug te keren maar dan voor minstens een jaar. Ik vond dat je voldoende tijd moest uittrekken om het gigantische land met zijn diverse bevolking en bijzondere cultuur beter te leren kennen. En dat vind ik nu nog steeds.

Mijn belangstelling voor China moet overigens al in mijn jeugd zijn gewekt door het boek *Pau Li, De kleine Chinees*, een uitgave uit 1934 van beschuitfabriek Paul Kaiser waar je ook plaatjes in kon plakken. Het lag bij mijn oma op de logeerkamer en beschrijft het lot van een Chinees jongetje dat als verstekeling op een boot in Rotterdam belandt. Tijdens het schrijven van *De dans van de leeuw en de draak* heb ik nog gedeelten ervan herlezen. Met zinnen als: ‘Want Chineezers waren eigenlijk toch maar heidenen’ en ‘Een Chinees kent geen zorgen vóór de dag der zorgen komt’ geeft het een mooi beeld van wat Nederlanders in die tijd wisten van China en de Chinezen.

Uiteindelijk heb ik van 1991 tot 1999 in Beijing gewoond en in China gewerkt als correspondent voor de regionale dagbladen die waren aangesloten bij de Geassocieerde Persdiensten in Den Haag en voor *Het Financieele Dagblad* in Amsterdam en *De Financieel-Economische Tijd* in Antwerpen. Ik had het onbeschrijfelijke geluk in een maatschappij te belanden die door het interessantste decennium van haar moderne geschiedenis ging door de omschakeling van een planeconomie naar een ‘socialistische markteconomie’. Ik had ook het geluk dat de belangstelling in Nederland voor China snel toenam, zowel in de politiek als in het bedrijfsleven.

Mijn ervaringen in de jaren negentig en de eerste jaren van dit millennium in China, en met de Nederlandse ondernemers die voor zaken naar het ‘Rijk van het Midden’ kwamen, zijn voor mij de aanleiding geweest om de geschiedenis van de handelsrelaties tussen Nederland en China te beschrijven. Mijn speciale belangstelling voor de Nederlandse geschiedenis tijdens de Gouden Eeuw, waarin Nederland aan kop ging in de wereldhandel, is ook een belangrijke drijfveer geweest.

Tijdens mijn verblijf ben ik van China gaan houden, is China onder mijn huid gekropen. Bijzondere mensen, zoals Peter Liu en zijn vrouw Yu Qin, hebben daarin een grote rol gespeeld. Peter, vorig jaar op 83-jarige leeftijd overleden, had net vóór de communistische machtsovername als tolk voor een Amerikaans persbureau gewerkt. In het midden van de jaren vijftig deelde hij het lot van honderdduizenden intellectuelen die door Mao Zedong naar een strafkamp werden gedirigeerd na het bekritisieren van de communistische partij. Pas in 1978 werd hij gerehabiliteerd toen Deng Xiaoping aan de macht kwam. Het bijzondere is dat Peter noch zijn vrouw – beiden slachtoffers van de Culturele Revolutie – verbitterd is geraakt. En ook dat zij openlijk over de ontwikkelingen in hun land wilden praten met een buitenlandse, een journaliste nog wel, iets wat begin jaren negentig – kort na het bloedig ingrij-

pen van het leger bij studentendemonstraties op het Plein van de Hemelse Vrede in 1989 – risico's met zich meebracht. Van hen heb ik in de loop van mijn verblijf in China erg veel opgestoken over de Chinese geschiedenis, de cultuur, de tradities en het familieleven. En ook over de achtergronden van het Chinese optreden in de wereld. Op hun beurt waren zij nieuwsgierig naar de ontwikkelingen in Nederland, Europa en de Verenigde Staten. Lange gesprekken onder het eten en bij een mok Chinese thee roepen nog steeds warme herinneringen op.

In het onderzoek voor dit boek heb ik antwoorden gevonden op enkele vragen die mij al langer bezighouden als het gaat over Nederland en China. Geen zwaarwichtige levensvragen, maar simpele vragen zoals: waar is het handelshuis Sombodja gebleven dat in de vroege jaren vijftig vanuit een hotelkamer handel dreef in het China van Mao? En ook: wat is de ontstaansgeschiedenis van de Vriendschapsvereniging Nederland-China? In mijn speurtocht ben ik bijvoorbeeld ook gestuit op verslagen van officieren die vóór de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse koopvaardij schepen de Stille Oceaan bevoeren. Zij verhalen over wat er met hen gebeurde na de Japanse aanval op Pearl Harbor. En tijdens het schrijven van dit boek heb ik de boeken van Jan Jacob Slauerhoff herontdekt; bij het lezen van zijn poëtische beschrijvingen van het China van de jaren twintig gaat mijn hart sneller kloppen.

De dans van de leeuw en de draak is door mijn persoonlijke ervaringen met de (eigen)aardigheden van de Chinese samenleving meer geworden dan een geschiedenisboek dat handelsrelaties beschrijft. Het zou mooi zijn als tijdens het lezen af en toe de gedachte opduikt 'oh, zit dat erachter'. Want kennis van wat mensen beweegt, is een noodzakelijke voorwaarde om begrip op te kunnen brengen voor elkaar en zeker voor een volk en cultuur die extreem veel verschillen van de onze.

Naast het optekenen van de eeuwenoude en vaak kleurrijke contacten tussen de Nederlandse leeuw en de Chinese draak, door de eeuwen heen tot op heden, hoop ik met dit boek vanuit mijn persoonlijke betrokkenheid een bijdrage te leveren aan de verspreiding van wetenswaardigheden over China en het leven van de Chinezen in de eenentwintigste eeuw.

Yvonne van der Heijden, Loon op Zand, juli 2008

I

‘Soete praetgiens’ en roodharige duivels • 1550-1863

Als rijkste land ter wereld wekt China in de zestiende eeuw de interesse van handelslustige Nederlanders. Als het niet op een vreedzame manier lukt er voet aan wal te krijgen, probeert de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) het met grof geschut. Pas in 1729 weet Nederland een handelsfactorij in Guangzhou te openen, in de delta van de Parelrivier.

Dat Nederlanders belangstelling tonen voor China is eigenlijk niets nieuws. Het land sprak honderden jaren geleden al tot de verbeelding van Hollandse handelslieden die op zoek waren naar overzeese gebieden en volken waarmee ze handel konden drijven. Sommige Hollanders verloren zich al in de late middeleeuwen in superlatieven toen ze het oude Cathay bezochten en daar diep van onder de indruk raakten.

Een van hen – overigens de allereerste Nederlander die rond 1570 voet aan Chinese wal zet – is Dirck Gerritsz Pomp uit Enkhuizen. Hij beschrijft China als ‘een landt seer rijk van Gout, Edelghesteente, allerhande syde... dat rijkste lant dat men onder de sonne mach bedencken.’¹

De keizers van de Ming-dynastie houden de grenzen van het Chinese rijk in die tijd nog hermetisch gesloten voor vrijwel alle buitenlanders. Maar ‘Dirck China’, zoals Pomp bij zijn tijdgenoten bekendstaat, bevaart de wereldzeeën in Portugese dienst en dat is zijn geluk. Onder Portugese vlag heeft hij namelijk wél toegang tot het Rijk van het Midden, zoals de Chinezen hun land zelf noemen. De Portugezen zijn namelijk een van de weinigen die van de Chinese keizers halverwege de zestiende eeuw toestemming hebben gekre-

gen om een handelspost te openen in Macao, als erkenning voor bewezen diensten bij het bestrijden van de zeepiraterij in de Zuid-Chinese Zee. Vanuit Macao kunnen de Portugezen handel drijven met de havenstad Guangzhou.

Het is een kwart eeuw later als Cornelis de Houtman met vier schepen om Kaap de Goede Hoop naar Oost-Indië zeilt, waarmee hij het bewijs levert dat Nederlanders ook met eigen schepen naar de Oost kunnen varen om daar handel te drijven. Bemanningslid Willem Lodewycksz schrijft een gedetailleerd reisverslag tijdens die eerste schipvaart naar Oost-Indië, waarin hij zijn belevenissen aan boord optekent, evenals de dagelijkse gang van zaken in de havens die de Nederlanders aandoen. Een apart hoofdstuk wijdt hij aan de Chinezen die wonen in Bantam,² op West-Java. In die tijd is dat één van de belangrijkste stapelmarkten van Zuidoost-Azië, mede door de grote export van peper, waar De Houtman en zijn mannen in 1596 aanleggen:

‘De Chinezen wonen in Bantam in een afgescheiden kwartier dat door een sterke palissade omgeven is en aan één kant beschut wordt door een moeras. De mooiste huizen van de hele stad zijn in deze wijk te vinden. Het is een heel slim volk met een goed zakelijk inzicht dat bovendien van lekker eten houdt. Als ze voor het eerst uit China komen, kopen ze net zoals andere kooplieden een vrouw, en ze verkopen haar weer als ze naar China terugkeren.’³

Willem Lodewycksz verbaast zich in zijn reisverslag van de eerste schipvaart naar Oost-Indië (1595-1597) vooral over de manier waarop de Chinezen op West-Java hun handelingen verklaren, zoals het aanbidden van de ‘duivel’:

*'Ofschoon de Chinezen geloven in een God die alle heeft geschapen, aanbidden zij de duivel, die ze in hun tempels of bidhuizen afgebeeld en geschilderd hebben. De duivel zit daar rechtop, heeft drie kronen op het hoofd en een angstaanjagende tronie, klauwen aan handen en voeten, en een afgrijselijk masker voor de buik. Voor dit beeld vallen de Chinezen op hun knieën om met het voorhoofd de grond aan te raken, en leggen vervolgens de meegebrachte groenten, vruchten, of andere dingen als een offerande op een schotel voor het beeld. Dan knielen ze weer en knikken met hun hoofd, tot ze denken dat de duivel tevreden is. Dan nemen zij hun schaal met fruit en groente weer mee naar huis, waar ze er met hun hele gezin van eten. Toen wij hun vroegen waarom ze de duivel aanbidden en aan hem offeren, in plaats van aan de Almogende God, antwoordden ze dat God niet gunstig gestemd hoeft te worden omdat hij goed is en niemand kwaad zal doen, terwijl de duivel een kwade geest is die verzoend moet worden.'*⁴

voc-reizen aan de basis van huidige handelscontacten

Van de enthousiaste berichten van zeelieden die in Portugese en Spaanse dienst varen, onder wie Dirck Gerritsz Pomp, krijgen de bestuurders van de Republiek der Verenigde Nederlanden florijsntekens in hun ogen. Daar komen de ervaringen van Cornelis de Houtman en vijftien andere scheepvaarders die rond 1600 vanuit Nederland naar Azië vertrekken, nog eens bij.⁵ De bestuurders nemen zich voor dit rijke land op commercieel gebied te gaan veroveren en gedreven door winstbejag besluit de Republiek eerst de strijd aan te gaan met de concurrenten: de zeegrootmachten Portugal en Spanje. Het doel is peper, porselein, zijde en andere exotische producten uit het Verre Oosten in Amsterdam op de markt te brengen.

De verzwakte positie van de Portugezen en de Spanjaarden, die de helft van hun vloot aan Franse en Engelse kapers zijn kwijtgeraakt, speelt de Nederlanders daarbij in de kaart. De aanvoer van exclusieve producten uit het Verre Oosten is gestagneerd, waardoor de prijzen stijgen. Tegelijkertijd neemt de vraag naar luxe producten door de economische opbloei van de Noordelijke Nederlanden in hoog tempo toe. Er ligt een enorme markt open.

Na langdurige onderhandelingen wordt in 1602 de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) opgericht, die het monopolie krijgt op de vaart naar Azië. De Oost-Indiëvaarders richten zich niet alleen op de eilanden in het oosten van de Indische Oceaan, maar wenden hun steven ook naar het Chinese keizerrijk. De voc-reizen liggen aan de basis van langdurige en tot op de dag van vandaag voortdurende handelscontacten tussen Nederlanders en Chinezen.

Maar het gaat de voc in die jaren bepaald niet gemakkelijk af om China te ‘veroveren’. De Nederlandse zeevaarders slagen er aanvankelijk nauwelijks in om door te dringen tot het begeerde land, voornamelijk doordat de Portugezen zich niet zomaar gewonnen geven. Keer op keer zetten ze hun nieuwe concurrenten de voet dwars, omdat ze de lucratieve handel in onder meer zijde, porselein, kandij, ginseng en geneeskrachtige planten voor zichzelf willen houden. Het gaat de Portugezen overigens niet alleen om de handel met de Chinezen zelf; ze verdienen ook aan de verkoop van Chinese producten aan Japan. Door de vaak gewelddadige Portugese interventies zien de Nederlanders lange tijd geen enkele kans om de Chinese autoriteiten voor zich te winnen.

In Zuidoost-China lopen de Nederlanders ook nog eens herhaaldelijk in de val van de eunuchen die als vertrouwelingen van de keizer aan het hof in Beijing verbonden zijn. De eunuchen zoeken in de handelssteden van die streek als agenten van het keizer-

lijke hof nieuwe bronnen voor belastinginkomsten. Bovendien nemen ze iedere gelegenheid te baat om hun eigen portemonnee te spekken. De Nederlanders – in Zuidoost-China buitenlanders zonder een vaste plaats in de daar geldende bureaucratische handelsstructuur – zijn een willige prooi voor de eunuchen.

Wijbrand van Waerwijck is een van de zeevaarders die op de onbetrouwbaarheid van de agenten stuit als hij in 1604 de eerste serieuze poging onderneemt om directe handelscontacten te leggen tussen Nederland en China. Hij huurt drie Chinezen in die hem verzekeren dat zij in China toestemming kunnen krijgen voor de Nederlandse handel. In plaats daarvan worden de Nederlanders kort daarop door een Chinese officier met vijftig oorlogsjonken (zeilschepen) verjaagd. Portugese invloed en Portugees geld hebben hoogstwaarschijnlijk bijgedragen aan de mislukking.

Later raken de Nederlanders in hun pogingen om Chinese goederen op te kopen in de havens in Zuidoost-Azië nog in een bittere strijd verwickeld met Chinese kooplieden over de aanvoer van peper en andere tropische producten. De Chinezen beschikken dichter bij huis namelijk over een rijkere afzetmarkt voor hun goederen; ze leveren hun producten liever aan de stad Manilla op de Filipijnen, die Spaans bezit is. Dat bederft het handelsklimaat voor de Nederlanders.⁶

Na een eveneens mislukte poging van Cornelis Matelieff in 1607 kiest de VOC eieren voor haar geld. Ze richt zich in de jaren die volgen voornamelijk op de versterking van haar positie in Indië. Pas in 1619, als de Nederlanders hun gezag over de Specerij-eilanden hebben verworven en zich op Java hebben gevestigd, zet Jan Pieterszoon Coen, die in dienst van de VOC in Nederlands-Indië een handelsmonopolie najaagt, met volle kracht de aanval op de Chinese markt in.

Coen, vanaf 1619 gouverneur-generaal in Nederlands-Indië, doet in een brief aan zijn werkgever zijn beklag over de hardnek-

kigheid waarmee de Chinezen Europeanen buiten de deur wensen te houden:

‘Van outs is in deze landen een prophetie, datter van verde een vreemde natie comen zal, wit van couleur, geheel gecleet, jae oock de handen ende voeten, hebbende catteooogen en een grote neus, verckens eetende. Hierover wort seer gevreesst. ’t Is kennelijck, dat de Chinesen daerover geen vreemdelingen eenich acces in haer landt willen vergunnen.’⁷

De gouverneur-generaal gaat er gemakshalve aan voorbij dat de Nederlanders op hun beurt een nogal agressieve houding aannemen op hun reizen naar het Verre Oosten. Zo worden Chinese jonken die massaal op Java varen en daar tot ergernis en chagrijn van de Nederlanders de peperoogsten opkopen, met grof geschut overvallen en beroofd van hun handel. Op Chinese afbeeldingen uit die tijd staan Nederlanders niet voor niets als roodharige duivels afgebeeld en een Chinese geschiedschrijver uit die tijd schetst op zijn beurt een weinig vleidend portret van de Nederlanders:

‘Ze zijn hebzuchtig en geslepen, hebben veel kennis van kostbare waren en zijn knap in het streven naar voordeel. Om winst ontzien zij zelfs hun leven niet en geen plaats is zover, of zij gaan ernaar toe. Ontmoet men hen op zee, wordt men zeker door hen beroofd.’⁸

Goed- of kwaadschiks: oorlog en Chinese dwangarbeiders

Ondanks herhaaldelijke pogingen lukt het de Nederlanders niet zich op het Chinese vasteland te vestigen. Onder het motto *‘den handel is ons bedunckens lang genoch met vrientschap versocht’* stuurt Coen in 1622 vijftien zwaarbewapende schepen naar de

Zuid-Chinese kust om Macao op de Portugezen te veroveren. De Nederlanders die onder bevel staan van admiraal Cornelis Reyersz van der Gouw, krijgen de instructie mee jonken en dorpen aan de Chinese kust plat te branden en zo veel mogelijk mannen, vrouwen en kinderen gevangen te nemen. De Chinezen moeten de Nederlanders bovendien helpen een fort te bouwen op de eilandengroep de Pescadores, van waaruit Coen de Chinese handel op Manilla wil blokkeren.

De aanval op Macao loopt echter uit op een compleet fiasco. In een bewaard gebleven *Journal* doet Willem Ysbrantzn Bontekoe uit Hoorn, die aan de expeditie deelneemt als schipper van de *Groningen*, verslag van het debacle. Hij schrijft dat de Chinezen ondanks de 'schoone soete excusen en praetgiens' van de Nederlandse onderhandelingsdelegatie niet overstag gaan. Sterker nog: in alle steden aan de Chinese kust komen plakkatens te hangen met de boodschap dat iedereen die met Nederlanders handeldrijft, de doodstraf te wachten staat.

Admiraal Reyersz verklaart daarop China de oorlog.

De Nederlanders maken honderden Chinese krijgsgevangenen en stellen hen als dwangarbeiders te werk op de Pescadores. Willem Ysbrantzn Bontekoe vervolgt in zijn *Journal*:

*'We brachten ze allemaal naar de Pescadores, waar ze net als de overige Chinezen die wij en de andere schepen en jachten daar brachten, twee aan twee aan elkaar werden geklonken. Ze moesten aarde aandragen voor het fort, en toen het fort klaar was, zaten er wel 1400 Chinezen op de Pescadores. De meesten werden toen naar Batavia gebracht, en daar verkocht. De Pescadores was onze rendez-vous, zoals verteld, waar wij onze ankerplaats hadden. We voeren daar af en aan, en namen alle Chinezen die we krijgen konden en brachten die daar bij elkaar.'*⁹